

Barbara Horejs: *Das prähistorische Olynth. Ausgrabungen in der Toumba Agios Mamas 1994–1996. Die spätbronzezeitliche handgemachte Keramik der Schichten 13 bis 1.* – B. Hänsel (ur.), *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 21. Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westfalen 2007. ISBN 978-3-89646-592-4. 407 str., 152 tabel, 185 slik, 1 CD-ROM.

Raziskave o prostoročno izdelani keramiki iz najdišča Toumba Agios Mamas je Barbara Horejs opravila za svojo doktorsko disertacijo leta 2004 na *Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin* ter jo leta 2007 objavila v seriji *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* kot prvo iz korpusa študij o najdišču Agios Mamas (do sedaj so tudi izšla dela: Becker in Kroll 2008; Hänsel in Aslanis 2010). V poročilu predstavljam predvsem poglavja, ki utegnejo biti koristna za obdelavo keramike pri nas.

Arheološko najdišče Toumba Agios Mamas se nahaja na območju Grške Makedonije, na obali polotoka Halkidika, nedaleč od starogrškega Olinta. Interpretirano je kot prazgodovinski Olint, iz časa pred grško kolonizacijo in je torej predhodnik znamenite starogrške kolonije. Je edino makedonsko najdišče z raziskano kontinuiteto v poselitvi od neolitika do starejše železne dobe. Raziskave na Toumba Agios Mamas so potekale med leti 1994–1996 pod vodstvom prof. dr. Bernharda Hänsla (*Freie Universität Berlin*). Razne študije o najdišču so oziroma še bodo opravili in objavili po posameznih sklopih različni avtorji v seriji *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*.

Horejsova je v svojem delu obravnavala okrog 40000 keramičnih kosov iz 2423 stratigrafskih enot, od katerih jih je 10678 tipološko opredelila in v publikaciji tudi kataloško predstavila. Na tej bazi je opravila tipološke, statistične in kronološke analize.

Objava je razdeljena na tri dele. Prvi del predstavlja študijo gradiva in obsega 11 poglavij. Vsako poglavje ima obsežen povzetek v grškem jeziku. V drugem delu so tabele in table. Tretji del predstavlja opisni del kataloga in je knjigi priložen na CD-ROM-u, kar je dobra rešitev za prihranitev tiska obsežne baze podatkov.

Prvo poglavje je uvodno. Predstavljeno je najdišče, raziskano na območju 30 ha. Stratigrafsko je razslojeno na 18 horizontov, ki so nastali v časovnem razponu od zgodnje/srednje bronaste dobe (horizont 18), srednje bronaste dobe (horizonti 17–14), pozne bronaste dobe (horizonti 13–2) do starejše železne dobe (horizont 1+0). Namen študije je bil s statistično metodo obdelati prostoročno izdelano keramiko pozne bronaste dobe, predstaviti njene značilnosti oziroma posebnosti ter prikazati njen razvoj na najdišču Toumba Agios Mamas. Horejsova je že na začetku opozorila na nekatere težave svoje študije, ki se tičejo tako kronološke kot stratigrafske opredelitve nekaterih keramičnih najdb. Težava je videla tudi v dejstvu, da mikenska in minijska keramika še nista objavljena.

V drugem poglavju so predstavljeni metodološki postopki in izdelava dokumentacije. Tu je Horejsova pokazala na problematiko in možne rešitve, kako operirati z velikim številom keramičnih fragmentov. Oprla se je na objave naselja Kastanas (Hochstetter 1984; Alsanis 1985; Jung 2002), kjer so se raziskovalci ravno tako spoprijeli z veliko količino obravnavanih predmetov.

Keramika je bila obravnavana glede na tri osnovne kriterije, tj. glede na obliko posode, opredelitev odlomka posode in tehnološke lastnosti. Temu je bil prilagojen metodološki postopek evidentiranja najdb.

Za potrebe obdelave je bila v programu Access (Microsoft) izdelana računalniška baza podatkov. Bazo sestavlja več obrazcev, v katere so vnašali podatke o predmetih po vnaprej določenih kriterijih: številka predmeta, podatki o najdišču, podatki o predmetu (oblikovna skupina, tip, varianta, mere, odstotek ohranjenosti predmeta, število fragmentov, tehnološke lastnosti keramike, grafični podatki, opis, datacija). Zaradi preglednosti so podatki obsežno grafično in tabelarno predstavljeni.

Keramično gradivo je bilo za potrebe tipološke obdelave izrisano. Tisoč kosov je bilo s svinčnikom narisanih že med izkopavanji. Da bi prihranili čas pri risanju, so uporabili nov način dokumentiranja. Izrisan je bil le profil posod in drugih keramičnih predmetov v pravilnem (rekonstruiranem) naklonu, kjer je bilo mogoče, je bil rekonstruiran premer posod, nato pa predmet fotografiran z digitalnim fotoaparatom. Sledili sta obdelava v programu AutoCAD in umestitev fotografije v risbo. Izbor je predstavljen na tablah v drugem delu knjige. V publikaciji je uporabljena ustaljena grška terminologija za keramiko pozne bronaste dobe (kar pomeni čas od 1600 do 1065 BC).

Ker posamezni horizonti niso bili izkopani v enaki meri, je Hänsel izdelal koeficient za preračun absolutne količine najdb in za njihovo kalibriranje glede na raziskan volumen posameznega horizonta. Z ustreznimi koeficienti je nato Horejsova lahko izdelala grafične prikaze količinske porazdelitve najdb po horizontih, ne glede na razlike v izkopanih kubičnih metrih. Da bi bilo to bralcu razumljivo in preverljivo, je grafom dodala še tabele s podatki – absolutnimi številkami ter podatek o tem, katere keramične skupine so obravnavane.

Študija Barbare Horejs ni usmerjena v razpravo o zgodovini raziskav pozne bronaste dobe z območja Grške Makedonije, saj je bila ta že predstavljena v drugih publikacijah (glej predvsem objave najdišča Kastanas v seriji *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*), vendar pa je v tretjem poglavju natančno predstavila raziskave ter kritično obravnavala znanstvene publikacije po posameznih regijah (osrednja Makedonija, zahodna Makedonija, Tesalija, Epir, Albanija, republika Makedonija, vzhodna Makedonija in Trakija, Bolgarija ter Troja), predvsem raziskave o prostoročno izdelani poznobronastodobni keramiki.

V četrtem poglavju so predstavljeni keramični razredi in skupine lončarske mase. Pri tem in naslednjem poglavju bi opozorila na usklajevanje terminov, ki se uporabljajo pri opredelitvi keramike v različnih jezikih. Pri nas se je s korelacijo terminologije za slovenski, nemški in angleški jezik ukvarjala predvsem Milena Horvat (Horvat 1999, 217–233), s problematiko terminologije za prazgodovinsko keramiko pa tudi drugi (naj omenim le Dular 1982 in Dular 2002, 143–159). V pričujočem poročilu uporabljam predvsem izraze iz terminološkega slovarja Horvatove, za manjkajoče skušam podati ustrezen prevod, s tem, da ponekod zaradi možnosti preverjanja v opombah ohranjam izvoren nemški izraz. Za pomoč pri korelaciji sem upoštevala še druge objave Barbare Horejs (Horejs 2010, 15–23).

Z najdišča Agios Mamas je Horejsova opredelila 5 glavnih razredov prostoročno izdelane keramike: groba keramika (vključki v glini so veliki in vidni s prostim očesom, površina posod je bila pred žganjem le grobo obdelana, okrašena je z glavnicienjem oziroma metličanjem), fina keramika (vključki v glini so vidni le s povečevalnim steklom, površina posod je bila zglajena s trdim predmetom ali z mehko krpo, da je dobila sijaj), inkrustrirana keramika (podobna je fini keramiki, ima značilen okras), mat slikana keramika (nem.: die mattbemalte Keramik, angl.: matt-painted pottery; površina je gladka, poslikana z mat barvo), posnetki minijske keramike. Izdelala je grafično ponazoritev, koliko v procentih predstavlja na najdišču vsak od teh razredov ter odstotek določenega razreda keramike v posamezni plasti.

Vsako lončarsko maso je opredelila s kombinacijo 6 faktorjev, ki se lahko od predmeta do predmeta razlikuje. Ti faktorji so: trdota, luknjičavost (na razliko med luknjičavostjo in poroznostjo je opozorila tudi Horvatova: Horvat 2008, 169; Rice 1987, 352–353), prelom, barva, obdelava površine in primesi v lončarski masi (imenovane tudi neplastične surovine). Trdota keramike je določena po Mohsovi lestvici in ločena v 3 razrede. Luknjičavost je glede na velikost luknjic razdeljena v 5 razredov. Prelom pa je glede na vizualne lastnosti opredeljen v 4 razrede. S pomočjo Munsell Soil Cart je bila določena barva notranje in zunanje površine ter preloma keramike. Zelo izpoveden je faktor "obdelava površine", predvsem pri iskanju paralel z drugih najdišč, veliko pa pove tudi o navadah prazgodovinskih lončarjev. Horejsova se je na tem mestu dotaknila tudi problematike rabe nekaterih tērminov, predvsem "glajena" in "polirana" površina, ki so večkrat v literaturi napačno rabljeni oziroma prihaja glede tega do nejasnosti. Tabelarno je predstavila terminologijo v angleškem, nemškem in grškem jeziku, ki jo različni avtorji uporabljajo za obdelavo površine keramike (pri nas o tem Horvat 1999, 217). Za obdelavo keramike iz Toumba Agios Mamas je opredelila več možnih kombinacij obdelave površine: fino brisana, grobo brisana, fino/srednje zglajena, engobirana, zelo fino zglajena in inkrustrirana, fino polirana in inkrustrirana, fino brisana in polirana, grobo brisana in okrašena. Razdelitev je opravila tudi glede na različni okras na površini keramike: apliance, vrezi in kanelure, vtisi. Faktor "primesi" je opredelila s tipom delcev, njihovo obliko, velikostjo in pogostnostjo. Določanje teh delcev je bilo zaradi pomanjkanja petrografskih analiz težko, zato je pri nejasnih primerih delec določila le glede na barvo. Natančni opisi in makrofotografije površine ter zbruski preloma keramike so predstavljeni v drugem delu knjige.

Glede na faktorje lončarske mase so keramični razredi razdeljeni na več skupin. V objavi so številni grafični prikazi, ki kažejo, kolikšna (številčna ter procentualna) je zastopanost teh skupin v posameznih plasteh na najdišču, ter obsežna razlaga teh rezultatov. Groba keramika je tako glede na lončarsko maso razdeljena v 17 različnih skupin, fina keramika v 6, v 9 različnih skupin je mogoče uvrstiti inkrustrirano keramiko, slednja npr. predstavlja le 2 % vsega keramičnega repertoarja z najdišča.

Poglavje se zaključuje z raziskavo o fenomenu inkrustrirane keramike. Podana je karta razprostranjenosti te keramike za območje Balkana, pokazana je vrzel v stanju raziskav in objav predvsem za območje vzhodnega Balkana. Horejsova

je obravnavo usmerila v problematiko izvora inkrustrirane keramike na tem območju ter njeno prostorsko ter kronološko razmejitev. Načela je tudi vprašanje o avtohtonem izvoru inkrustrirane keramike v vzhodni in osrednji Makedoniji, kar je namreč predmet diskusij, ter vprašanje o zunanjih vplivih nanjo. S tega območja je namreč inkrustrirana keramika poznana že v starejši in srednji bronasti dobi, vprašanje pa je, v kolikšni meri gre za nadaljevanje izdelave tovrstne keramike v pozno bronasto dobo, kajti kontinuiteto je težje oceniti. Pokazala je tudi na obstoj komunikacijskih mrež v prostoru med Donavo in Egejskim morjem, kjer se je ta keramika izdelovala in bila razširjena.

V petem poglavju se je posvetila tipološki raznovrstnosti keramike ter njenim oblikovnim skupinam. Prikazala je dobro strukturiran sistem tipov in njihovih različic, pri čemer se je izognila kompliciranemu poimenovanju. Oprla se je predvsem na delo Alix Hochstetter (Hochstetter 1984). Namen tega poglavja je bil odgovoriti na vprašanja o spektru keramičnih oblik na najdišču (v plasteh 13–1) ter možnih primerjavah s keramiko centralne Makedonije in sosednjih pokrajin, ki bi lahko razrešile vprašanja v zvezi s kronološkimi vprašanji in medkulturnimi stiki. Mat slikano keramiko in posnetke minijske keramike je obravnavala v ločenih poglavjih.

V obravnavo je vključila približno 1500 značilnih kosov, na osnovi katerih je nato opredelila tudi bolj fragmentirane dele. Keramiko je glede na obliko razdelila na 4 velike skupine ter na več tipov in njihovih variant: odprte oblike posod (skodele, sklede, kantarosi/čase, piraunos), zaprte oblike posod (amfore, vrči, pitosi), "karakteristični deli posod" (ročaji, dna, apliance in okrašeni deli, dulci) in posebne oblike (cedila, pokrovi, miniaturno posodje, pekači).

Tipološka razdelitev se nekoliko razlikuje od tiste v objavi keramike z najdišča Kastanas, saj je bilo gradivo s Toumba Agios Mamas bistveno bolj fragmentirano. Brez opredelitve skupine "karakteristični deli" bi bil večji del keramike izpuščen iz ožje obravnave. Skupno je Horejsova obravnavala 10678 fragmentov iz 2423 najdiščnih enot. Posamezne oblikovne skupine keramike imajo zaporedne kataloške številke (npr. sklede kat. št. 1–97), predmeti so na tablah razporejeni po horizontih.

Vsaki oblikovni skupini, razdeljeni na tipe in različice, je posvetila obširno samostojno podpoglavje. Razlagi in statistični obdelavi keramike je dodala tudi obsežen grafični del. Izdelala je tipološke tabele, za nekatere tipe oziroma njihove variante je na kartah prikazala razprostranjenost (za območje južnega Balkana v pozni bronasti dobi), pri posameznem tipu je grafično prikazala številčno zastopanost posameznih variant pa tudi njihovo zastopanost znotraj horizontov. S tem je tipe posod oziroma njihove variante natančneje časovno opredelila. Nekaterim tipom je v objavi dala večji poudarek, predstavila je nova dognanja, do katerih je prišla. Poglobljene obravnave, predvsem glede izvora in datacije, so bile tako deležne "wishbone" sklede. Druga podrobneje obravnavana skupina so kroglasti kantarosi ter njihov okras. Obširneje je predstavila še problematiko o piraunosih, tj. posebnih predmetih, ki so v slovenski literaturi večkrat imenovani tudi prenosna ognjišča oziroma prenosne pečke (o tem pri nas nazadnje Pavlovič 2008, 479–488; za do leta 2009 objavljene piraunose s slovenskih najdišč glej Gerbec 2009, 77–83;

predlog poimenovanja posameznih odsekov prenosnih pečk pa je podala Grahek 2009, 184, sl. 85 A). Obravnava je pokazala, da je ta skupina dokaj homogena, vsaj glede lončarske mase. Pogost dodatek v glini je bila sljuda (kar pri tretjini kosov). V zvezi s tem je podala nekaj ključnih vprašanj: ali to morda kaže na to, da je bila lončarska masa za izdelavo piraunosov pripravljena po posebnem postopku oziroma recepturi, z drugimi dodatki kot za ostale predmete in ali so jo morda celo kopali v drugem glinokopu. Izdelala je karto razprostranjenosti piraunosov za območje južnega Balkana. Ti imajo izvor v karpatskem prostoru, v srednji oziroma pozni bronasti dobi, ideja je torej od tam, na območju južnega Balkana pa so to lončenino lokalno izdelovali. Očitne so podobnosti med Makedonijo oziroma južnim Balkanom ter obdonavskim prostorom.

Po enakem principu je obravnavala skupino "karakteristični deli posod". Odlomke ročajev, okrašenih delov in dnov je razdelila v različne tipe in variante, razmerje med posameznimi variantami je prikazala z grafi. V skupini "posebne oblike" je zajela tudi posamezne, edinstvene predmete, za katere je podala grafični prikaz zastopanosti po horizontih.

V šestem poglavju o posnetkih minijske keramike je deloma obravnavala tudi kose na lončarskem vretenu izdelane prave sive minijske keramike, podala njihovo definicijo in terminološko problematiko ter opredelila posnetke in njihovo namembnost.

Prava minijska keramika je bila že med izkopavanji pobirana in posebej hranjena. Gre za keramiko, izdelano na lončarskem vretenu v srednji bronasti dobi v Grčiji. Nahajala se je v horizontih 18–14, samo en kos je bil najden v horizontu 13. Študijo o minijski keramiki pripravlja Aslanis in bo objavljena v posebnem zvezku *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*. Že med začetnimi raziskavami in dokumentiranjem so opazili, da so med pravo minijsko keramiko tudi prostoročno izdelani posnetki, predvsem v horizontu 13, zato so ti tudi vključeni v raziskave Barbare Horejs. Vendar je Horejsova opozorila, da je ta raziskava brez poznavanja dela o originalni minijski keramiki težavna in nepopolna, zato je pri obravnavi posnetkov minijske keramike na kratko predstavila tudi problematiko prave minijske keramike, temeljna dela, ki jo obravnavajo, njeno razprostranjenost in razvoj ter s tem v povezavi kronološko shemo heladske dobe osrednje in južne Grčije. Najdba in raziskave tovrstne keramike na poznobronastodobnem makedonskem naselju Toumba Agios Mamas omogoča korelacijo s kronologijo osrednje in južne Grčije. Ta keramika namreč izvira in je značilna za starejše plasti najdišča, v mlajših pa je pomembna predvsem mikenska keramika.

Horejsova je v tem poglavju opozorila tudi na sam izraz "minijski" in problematiko "minijske keramike". Še po 120 letih raziskav je namreč na določena vprašanja težko odgovoriti. Minijska keramika na splošno označuje vodilni tip keramike v srednji bronasti dobi v celinski Grčiji. Izraz izvira iz časa Schliemannovih izkopavanj t. i. Minyasove grobnice v Orchomenosu. V podpoglavju o pravi minijski keramiki je predstavila tudi njen spekter oblik ter tipov. Prostoročno izdelani posnetki imitirajo glineno maso, oblike ali okras prave, na lončarskem vretenu izdelane minijske keramike. Na najdišču Toumba Agios Mamas gre torej za spoj lokalnih in tujih minijskih elementov, ki so

se v kratkem obdobju pojavljali skupaj, samo imitiranje je bilo torej kratkotrajno.

V naslednjih podpoglavjih je predstavila posamezne oblike tovrstne keramike, ki jih je obravnavala glede na enake faktorje, kot že predstavljeno prostoročno izdelano keramiko (poglavje 4). Posnetke minijske keramike je razdelila v 7 skupin. Karakteristike posamezne skupine je predstavila v tabeli. Teh 180 kosov je razporedila med amfore, skodelice, sklede in kantarose/čaje. Gre za dokaj dobre lokalne posnetke. Ker so slabo ohranjeni, jih je lahko le deloma razdelila glede na tipe oziroma variante. Prikazala je tudi, katero vrsto minijske keramike je posamezen lokalni tip imitiral.

V šestem poglavju je obravnavala še kronologijo najdišča ter njegov odnos s sosednjimi pokrajinami. Importirana in na lončarskem vretenu izdelana minijska keramika kaže v srednjem heladskem obdobju na neposredne stike s centralno in južno Grčijo. Prikazan je vpliv minijske keramike na proizvodnjo keramike v Toumba Agios Mamas, ki pa je imela tudi pomembno vlogo pri posredovanju srednjebronastodobnih vplivov z območja srednje Grčije naprej proti severu.

Sedmo poglavje o mat slikani keramiki iz Makedonije in Tesalije predstavlja morda najpomembnejši prispevek. V njem je avtorica to vrsto keramike opredelila, prikazala je način dokumentiranja, njen razvoj in videz, trajanje ter razprostranjenost. Velik del je posvetila tudi tipološki analizi oblik in okrasov. Podala je tudi kratek pregled zgodovine raziskav te keramike v severni Grčiji ter analizo trenutnega stanja raziskav. Problematiko mat slikane keramike je, predvsem še zaradi starih tez, na tem mestu detajlno preučila. Tovrstna keramika je bila namreč prvič objavljena že leta 1930 in takrat je prišlo do različnih mnenj, predvsem glede njenega izvora ter odnosa med sosedskimi regijami severne Grčije. Z njeno analizo v sklopu stratigrafske obravnave, ki jo omogoča Toumba Agios Mamas, je mogoče podati nove odgovore na že stara zastavljena vprašanja, predvsem s kronološke perspektive.

Mat slikana keramika se od ostale poznobronastodobne keramike s Toumba Agios Mamas loči po nekaterih oblikah, lončarski masi ter značilni ročno poslikani površini. Gre za dokaj homogeno skupino, ki poleg treh importiranih kosov in importirane mikenske keramike, predstavlja edino poslikano keramiko s tega najdišča. Skoraj vsa mat slikana keramika je izdelana prostoročno. Da bi dobili celoten pregled oblik in ornamentov, je Horejsova vse kose (ne glede na kontekst) dokumentirala po sistematiziranih obrazcih. Za lažje operiranje z vsemi podatki je uvedla kodiranje: ime – AG, okras (razdeljen na več tipov) – tiskana črka, barva – mala tiskana črka, lokacija okrasa. Baza te keramike obsega 1317 odlomkov, le del teh izvira iz kronološko opredeljenih plasti.

Čeprav je ta skupina na prvi pogled relativno homogena, je mogoče ločiti različne izdelke. Glede na makroskopsko analizo jih je razdelila na 7 skupin (po enakih faktorjih, kot je bilo predstavljeno v poglavju 4). Grafično je predstavila procent zastopanosti posameznih skupin ter procent zastopanosti posamezne skupine po horizontih (horizonti 2–6, prej in kasneje se ta keramika ne pojavlja).

Ta skupina keramike je monohromna, z izjemo treh odlomkov, ki kažejo sledove dvobarvnega okrasa. Spekter

barv gre od rdečkastorjave do rdeče, od vijolične do črne. Grafično je prikazala pogostost uporabe posamezne barve. Kemijske analize, ki bi pokazale, katere snovi so uporabljali za barve, niso bile izdelane.

Tudi za lažje določevanje okrasa je izdelala posebno kodiranje. Okras je razdelila na 55 različnih motivov ter ga sistematično tabelarno in opisno predstavila. Dodala je nekaj novih poimenovanj za motive, ki nimajo ustreznih primerjav.

Oblikovno je keramiko razdelila na amfore, vrče, skodele, skleda in kantarose/čaše. Posamezno skupino je razdelila še na tipe in variante, pri nekaterih oblikah je zaradi velike fragmentiranosti posebej tipološko obravnavala še njihove karakteristične dele (ročaji, dna idr.). Grafično je prikazala procent zastopanosti posameznih tipov ter variant glede na horizont. Pri vsakem od tipov je obravnavala tudi okras, še posebej natančno za amfore, saj so te najpogostejša oblika mat slikane keramike. Posebej je razdelila tudi razvoj, kompozicijo in sintakso okrasnih motivov, saj je bilo kljub temu, da je vsak kos edinstven, mogoče ugotoviti nekaj ponavljajočih se kompozicij. Analiza okrasa na amforah je tako pokazala dvostopenjski razvoj, časovne razlike pa je podprla tudi tipološka študija.

Tabelarno je predstavila pojavljanje določenega okrasa oziroma motiva na posameznih oblikah keramike. Nekateri tipi so se uporabljali le krajši čas in kažejo notranji kronološki razvoj. Grafično je prikazala zastopanost te keramike po posameznih horizontih (pojavlja se v horizontih 7–1+0) ter zastopanost posameznih tipov v okviru horizonta.

Štirje tipi te keramike sestavljajo komplet (amfora, skleda, skodela, kantaros), ki ga razlaga kot jedilni servis. Predstavljeno je razmerje med novimi in lokalnimi oblikami te keramike po posameznih horizontih.

Kritično je predstavila objavljeno literaturo o mat slikani keramiki: pojav izraza, tehnološke lastnosti keramike, datiranje ter različne teorije o etničnih procesih na Balkanu. Prikazala je regionalno problematiko o pojavu, lastnostih vse poznobronastodobne mat slikane keramike ter različnosti v njeni široki razširjenosti, saj se pojavlja od Bolgarije na severu do Argolide in Lakonije na jugu. Glede na zgostitve v njeni razprostranjenosti je bilo potrebno razpravljati o vsaki geografski regiji posebej. Pri njihovi opredelitvi se je Horejsova osredotočila na naslednje: oblike posod ter okras, potencialne skupine z notnim dekorativnim stilom, datiranje in trajanje mat slikane keramike, povezave z mikensko keramiko. Analiza poznobronastodobne mat slikane keramike je tako vodila k opredelitvi 8 mikroregionalnih slogov te skupine.

Genezo in razvoj poznobronastodobne mat slikane keramike obravnavata dve nasprotujoči si teoriji. Prvo je zasnovala Hochstetterjeva. Po njenem gre za posnemanje mikenske keramike iz južne Grčije. Nasprotno razlago ponuja Julia Vokotopoulou, ki pravi, da gre za neposreden prenos srednjeheladskih elementov iz osrednje in južne Grčije v severno Grčijo. Pri iskanju odgovorov o izvoru je potrebno izhajati iz podatkov, ki jih dajejo najstarejše skupine mat slikane keramike. Horejsova se je oprla predvsem na rezultate, ki jih je dala študija okrasa (tabela ujemanja motivov srednje- in poznobronastodobne mat slikane keramike), tako da ona vidi poznobronastodobno mat slikano keramiko v smislu kontinuitete srednjebronastodobne keramike, ki se je počasi širila iz osrednje Grčije na sever.

V 8. poglavju je predstavljena importirana keramika. Štiri fragmente je Horejsova opredelila kot tuje elemente znotraj keramičnega spektra iz Toumba Agios Mamas, torej kot importirane kose. Fragmenti pripadajo skodelici vatiske kulture. Ostali fragmenti pripadajo poslikanim skodelicam, ki so drugačne od mat slikane keramike in jih je težko podrobneje opredeliti. Morda gre za uvoz iz južne Grčije.

V devetem poglavju je predstavljena keramika iz plasti 13–1. Prostoročno izdelana keramika iz plasti 13–2 kaže na tri velike razvojne faze, ki so združene v zgodnje, srednje in pozno obdobje. S preprosto tabelo je prikazano, katere plasti pripadajo posameznim periodam ter kakšne so za posamezno periodo značilnosti keramike in arhitekture. Izdelala je tudi tabelo z datacijami C14 analiz. Poudariti je treba, da je Toumba Agios Mamas prvo najdišče v severni Grčiji s stratigrafsko sekvenco za celotno poznobronasto dobo.

V desetem poglavju je prikazan odnos severne Grčije oziroma natančneje polotoka Halkidika do sosednjih regij, kot jih Horejsova vidi glede na lastne raziskave prostoročno izdelane keramike s Toumbe Olynthos.

Enajsto poglavje strne povzetke raziskav o prostoročno izdelani keramiki z najdišča Toumba Agios Mamas.

Območje severne Grčije je bilo, kar se tiče arheoloških raziskav, vedno deležno manj strokovne pozornosti, kot dobro raziskana osrednja in južna t. i. klasična Grčija. Velik prispevek k poznavanju so prinesle prav raziskave Hänsla na najdiščih Kastanas in Agios Mamas ter njihove objave. Monografsko delo Horejsove je torej pionirsko delo na tem področju ter pomembno tudi zaradi metodološkega vidika, kako se spoprijeti z obdelavo takšnega števila keramičnih kosov. Glavna težava pri obdelavi predmetov s tega najdišča je bila visoka stopnja fragmentiranosti keramike in zato je izjemno, koliko informacij je Horejsova vseeno uspela pridobiti iz baze podatkov. Študijo odlikujeta objektivnost in statistična natančnost, obsežne ponazoritve z grafičnimi prilogami, predvsem pa širok spekter primerjalnega gradiva (z območja od južnega Egejskega prostora do Donave ter od Albanije do Troje), spremne analize ter diskusije. V obravnavo sta s tem vključena tako Balkan kot Egejski prostor. Ob tem je Horejsova podala tudi obsežen seznam literature o tej problematiki. Številni grafi, ki prikazujejo t. i. "relativno frekvenco pojavljanja" posod v posameznih horizontih, so preračunani glede na izdelan koeficient. Tako po eni strani dobimo predstavlo, kako se je sicer domnevna frekvenca spreminjala skozi čas, po drugi strani pa pokaže, kakšno je bilo razmerje med različnimi oblikami znotraj posameznega horizonta.

Analize Horejsove in Hänsla so pokazale na tri obdobja v sekvenci pozne bronaste dobe na Toumbi Agios Mamas: Olynth III (horizonti 13–9), IV (horizonti 8–5) in V (horizonti 4–1). Še več odgovorov na nekatera zastavljena vprašanja pa bi ta obsežna študija dala, če bi jo lahko dopolnili z naravoslovnimi analizami keramike (predvsem kemijskimi in petrografskimi).

Teja GERBEC

LITERATURA:

ASLANIS, I. 1985, *Kastanas: Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975–1979. Die frühbronzezeitlichen Funde und Befunde*. – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 4.

BECKER, C. in H. KROLL 2008, *Das prähistorische Olynth. Ausgrabungen in der Toumba Agios Mamas 1994–1996. Ernährung und Rohstoffnutzung im Wandel*. – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 22.

DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien)*. – *Dela* 1. razreda SAZU 23.

DULAR, J. 2002, Dolnji Lakoš in mlajša bronasta doba med Muro in Savo. – V: J. Dular, I. Šavel, S. Tecco Hvala, *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 5, 143–159.

GERBEC, T. 2009, Prazgodovinska naselbina na Bledu. Najdišče "pod gradom". – *Diplomsko delo, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*.

GRAHEK, L. 2009, *Keramika iz železnodobne utrjene naselbine – gradišča Cvinger nad Virom pri Stični: tipološka, tehnološka in kronološka analiza*. – *Doktorska disertacija, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*.

HÄNSEL, B. in I. ASLANIS 2010, *Das prähistorische Olynth. Ausgrabungen in der Toumba Agios Mamas 1994–1996. Die Grabung und der Baubefund*. S prispevki: B. Hänsel, B. Horejs, R. Jung, B. Weninger, M. Pappa, A. Strati. – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 23.

HOCHSTETTER, A. 1984, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975–1979. Die handgemachte Keramik: Schichten 19 bis 1*. – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 3.

HOREJS, B. 2010, Possibilities and Limitations in Analysing Ceramic Wares. – V: B. Horejs, R. Jung, P. Pavúk (ur.), *Analysing Pottery. Processing – Classification – Publication*, *Archaeologica et Mediaevalia* 9, 15–23.

HORVAT, M. 1999, *Keramika. Tehnologija keramike, tipologija lončenine, keramični arhiv*. – *Razprave Filozofske fakultete*, 1999.

HORVAT, M. 2008, Analize. Makroskopska analiza keramičnega zbira s površinskega pregleda najdišča Mrzlo polje. – V: D. Svobljak et al., *Mrzlo polje pri Ivančni Gorici*. – *Arheologija na avtocestah Slovenije*, 162–174.

JUNG, R. 2002, *Kastanas: Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975–1979. Die Drehscheibenkeramik der Schichten 19 bis 11*. – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 18.

RICE, P. 1987, *Pottery analysis: a sourcebook*. – Chicago, London.

PAVLOVIČ, D. 2008, Prazgodovinski piraunos z Nove Table pri Murski Soboti? – *Annales. Series Historia et Sociologia* 18/2, 479–488.

Leonie Carola Koch: *Die Glasbügelfibeln des 8. und 7. Jahrhunderts v. Chr. aus Etrurien. Ein Beitrag zur eisenzeitlichen Glastechnik und zu den Bestattungssitten des Orientalizzante*. *Universitätsforschungen zur prähistorischen*

Archäologie 190. Habelt, Bonn 2010. ISBN 978-3-7749-3672-0. 334 str., 1 CD ROM.

Študija Kochove predstavlja pomembno dopolnitev slike o fibulah s stekleno oblogo iz starejše železne dobe, o kontekstih, v katerih nastopajo, in o prazgodovinski steklarski tehnologiji. V njej je zbrala in predstavila 190 primerkov iz srednje in severovzhodne Italije, ki pred tem večinoma še niso bili objavljeni. Pridružila jim je sorodne izdelke z jugovzhodnoalpskega območja (Magdalenske gore na Dolenjskem in Brega/Fröga na Koroškem) ter iz Gorsewik na Poljskem, ki so pomenljivi z vidika kulturnih stikov.

V prvem delu najprej obravnava problematiko absolutne kronologije starejše železne dobe v Italiji in primerja različne kronološke sheme z ozirom na aktualno opredelitev Ha B2 v severnoalpskem prostoru, na pojav in razvoj igel z vazasto glavico, pa tudi v odnosu do grške keramike.

Uvodoma razjasnjuje tudi terminološko ustreznost izrazov, kot so steklo, steklena pasta, fritte in fajansa, na katere naletimo v arheološki literaturi. Opozarja, da se izraz "steklo" običajno uporablja za bolj ali manj prosojno snov, medtem ko je za označevanje predmetov iz temne in neprosojne snovi pogosto v rabi izraz "steklena pasta", kar ni zmeraj ustrezno. Steklo je umetna snov s svojimi fizikalnimi lastnostmi, pridobiti ga je moč s taljenjem zmesi kremenčevega peska, sode in drugih sestavin. S segrevanjem postane bolj viskozno in ga je moč oblikovati ter obarvati z različnimi kovinskimi ioni (baker, kobalt). Prazgodovinsko steklo je le redko prosojno, saj so v njem opazni drobceni delci in predvsem plinasti mehurčki. Če je prosojno, pomeni le, da so vse substance steklarske mase popolnoma staljene. Predmeti iz neprosojne steklene snovi, ki še vedno vsebuje kristale kvarcita, pa so bili le vroče modelirani. Razen tega lahko steklo vsebuje substance, ki mu po taljenju povrnejo neprosojnost, kot npr. steklo rumene in bele barve. V nemški literaturi se uporablja izraz "Fritte" bodisi za predmete iz silikatne zmesi ali za proizvode prve faze tehnološkega postopka izdelave stekla. Gre za postopek, ko zaradi segrevanja pri visokih temperaturah pride do taljenja in sprijemanja delcev. Fajansa prav tako predstavlja snov z veliko vsebnostjo silicija, ki je modelirana iz kvarcitne paste in drugih finih primesi s hladnim postopkom. Predmeti iz fajanse niso bili taljeni, temveč so bili ob koncu postopka segrevani, da se masa bolje sprijela in dobila steklasto prevleko. Skratka, predmeti, ki dajejo videz stekla, so lahko modelirani na različne načine.

Osrednja tema te študije so fibule, ki imajo na loku le eno veliko stekleno jagodo, katere jedro je iz temne snovi in okrašeno z belimi ali rumenimi ornamentom. Tovrstne fibule, ki doslej še niso bile deležne podrobnejše analize, je Kochova tipološko klasificirala glede na obliko, velikost in okrasne prvine. Po obliki jih ločuje na dve skupini – prvo predstavljajo primerki, ki so sorodni bronastim fibulam sanguisuga, drugo skupino pa zastopajo primerki z dvema, tremi ali štirimi izrastki na oblogi. Glede na velikost obloge jih je razdelila na štiri razrede, najmanjše jagode merijo 3–5 cm, največje presegajo dolžino 10 cm. Okras je lahko izveden v eni ali dveh barvah (beli in/ali rumeni). Tiste fibule z oblogo, ki posnemajo obliko sanguisuga, so običajno okrašene z motivom "ribje kosti", one z izrastki